

EN RAPPORT FRÅN ENHETEN FÖR INTERNATIONELLA FRÅGOR

Nödläge för demokratin!

Analys och verktyg för fackligt demokratiarbete

Monika Arvidsson

Landsorganisationen i Sverige

© Landsorganisationen i Sverige 2024

Omslagsfoto: Lars Forsstedt

Grafisk form: LO

Produktion och tryck: Bantorget Grafiska AB, Stockholm 2024

ISBN 978-91-566-3661-5

LO 24.04 100

Innehåll

Inledning	4
1. Hur står det till med demokratin? <i>LOs syn på läget för demokratin. Omvärldsanalys med blick mot Sverige.</i>	6
2. Facklig analys av läget <i>Skäl till varför situationen ser ut som den gör, och vad som utgör problem.</i>	17
3. Demokratiskt självförsvar – det här kan facket göra <i>Anledningar för fackligt engagemang och verktyg som kan användas för att göra skillnad.</i>	28

Inledning

I SIN ANALYS FRÅN 2023 av tillståndet för demokratin i världen, konstaterar V-dem Institutet vid Göteborgs universitet att vi har backat 35 år i utveckling och det på kort tid. Det finns ljuspunkter: både länder och vissa sakpolitiska områden såsom kvinnors representation och samkönades rättigheter, uppvisar framsteg. Men de dåliga nyheterna är fler än de goda och i många länder undermineras rättsstatliga principer och mänskliga rättigheter.

Globalt sett har autokrati vunnit mer mark än demokratiska strukturer och auktoritära ledare har blivit allt djärvare, konstaterar V-dem. Förutom uppenbara demokratiska underskott, kännetecknas totalitära regimer knappast av försiktighet och omsorg när det gäller klimat eller jämställdhet. Demokrati är det första som måste säkerställas om länder ska kunna uppnå hållbar ekonomisk tillväxt, allmänt välbefinnande och framgång i klimatarbetet.

En viktig del i LOs bidrag till stärkt demokrati är att driva på för ökad jämlikhet. Demokrati och jämlikhet hänger ihop. Ju högre facklig organisationsgrad ett samhälle har, desto mer jämlik blir inkomstfördelningen vilken i sin tur har stärkande effekter för delaktighet. Att främja självständig facklig organisering och verksamhet är med andra ord ett sätt att stärka demokratin.

Missnöje och populism växer med stora inkomstklyftor, vilket rubbar förtroendet och solidariteten bland allmänheten. Ojämlikhet kan upplevas som en jämförelsevis låg inkomst, sämre sjukvård, lokala transporter som går sällan eller inte alls, eller att man är inte har valmöjligheten att använda sig av miljövänliga färdmedel. För dem som halkar efter kan effekterna mätas i ohälsa, kortare förväntad livslängd, en låg levnadsstandard och en osäker arbetssituation. Stora skillnader i livsvillkor mellan grupper leder till frustration och förtvivlan och är bränsle för krafter som i politiska syften vill polarisera samhället.

Att hålla samman samhällen är inte bara en trevlig idé utan grunden för att undvika kaos. Jämlikhet är en av demokratins starkaste stöttepe-

lare eftersom människor med goda möjligheter att utbilda sig, jobba, bo, äta och hålla sig friska, har lättare att känna tillit till andra och känna sig som en del av samhället. Statens främsta uppgift är att skapa förtroende bland medborgarna och att jobba för det gemensammas bästa. Det görs genom att politiska företrädare håller sina löften och bygger system med allmänhetens intresse i åtanke.

Människor som får sina grundläggande behov tillgodosedda, har trygga inkomster och känner att de blir lyssnade på, är benägna att bidra till samhällsbygget genom att betala skatt, delta i val och vara toleranta mot varandra. Att arbeta för jämlika och goda levnadsvillkor och motverka klyftor handlar inte om att förhindra att någon blir rikare än någon annan utan om anständighet, demokrati och att säkra fredliga samhällen.

Facket är en demokratirörelse som når ut till arbetstagarna. Vi har en värdefull plattform för diskussioner om till exempel arbetsmiljö och medbestämmande, vilket bidrar till att anställda använder sina demokratiska rättigheter på arbetsplatsen och i samhället i övrigt. Det uppdraget tar LO på stort allvar och för oss är tystnad inget alternativ. Demokratiska rättigheter är inte självklara och utvecklingen under senare tid påminner om att vi måste göra anspråk på dem. Genom att synliggöra problem, ifrågasätta antidemokratiska idéer, stå upp för mänskliga rättigheter och lika livschanser, skyddar och stärker vi demokratin.

Den här rapporten ger en lägesbeskrivning ur fackligt perspektiv, diskuterar den roll som fackliga organisationer har för demokratisk utveckling och ger exempel på tillgängliga verktyg för förändring. Något drygt år av diskussioner med förtroendevalda runt om i landet har resulterat i en hel del tankar och förslag på hur man själv kan bidra från lokal, regional/distrikt eller central nivå. I förhoppning om att kunna erbjuda inspiration, återfinns en summering av de förslag som har lyfts i samband med dessa utbildningar och workshops.

1. Hur står det till med demokratin?

Detta avsnitt sammanställer LOs syn på läget för demokratin. Omvärldsanalys med blick mot Sverige.

Hurra, det har blivit bättre!

Låt oss börja med att konstatera att det finns gott om exempel på framgångar ur demokratisk synvinkel. Från FNs arbete med att samla världens länder kring gemensamma mål för att uppnå en hållbar utveckling, den så kallade Agenda 2030, ser vi att trots en stor variation av politiska värderingar går det att samarbeta för att flytta fram positionerna på olika områden. Tyvärr har arbetet med att uppfylla flera av målen i Agenda 2030 nu saktat in eller till och med backat, vilket kan vara ett tecken i tiden.¹ Men: fram till och med covidpandemin steg inkomsterna globalt sett och sedan 1990 hade den extrema fattigdomen i världen minskat med hela 75 procent. Mycket kvarstår att göra men samtidigt kan även konstateras att jämställdheten har ökat och aldrig har delaktigheten för kvinnor inom politik och näringsliv varit större än nu. Ett annat exempel på framgång för demokratiska rättigheter är att allt fler länder tillåter samkönade äktenskap, på senare år till exempel Namibia, Nepal, Kuba, Grekland och Schweiz. Vi ska återkomma till varför den frågan är särskilt intressant i detta sammanhang.

Ytterligare exempel på demokratiska framsteg som kan nämnas, är att antalet organiserade arbetstagare för första gången på länge ökar i USA; Biden-administrationen har ett helt annat förhållningssätt än Trump-administrationen till arbetstagarnas rätt att kräva bra arbetsvillkor. I Qatar har de svenska och internationella fack tvingat fram förbättringar för migrantarbetare som hittills varit extremt utsatta avseende både lön och arbetsmiljö. I Brasilien besegrade den tidigare fackföreningsledaren Lula da Silva högernationalismen och blev president, vilket ger hopp om att landet nu kan bidra till framtidstro för den egna befolkning och positiv dragkraft till förbättringar inom klimat

¹ The Sustainable Development Goals Progress Chart. FN 2023.

och demokrati i övriga världen. I Polen röstades en auktoritär regering bort vilket förhoppningsvis innebär ett återställande av rättsstatliga principer och medborgarliga rättigheter, samt positiv inverkan på EU-samarbetet. Inom EU finns och används den nya möjligheten att hålla inne EU-medel för medlemsländer som verkar i antidemokratisk riktning, eftersom det är ett avsteg från ett grundkrav för medlemskap. Ungern, som inte längre räknas som elektoral demokrati, har ålagts att rätta till den demokratiska urholkning som skett under ett antal år. I Sierra Leone har regeringen lagt fram ett förslag som stärker kvinnors rättigheter i arbetslivet. I Sydkorea tvingades regeringen efter fackliga protester dra tillbaka ett förslag om förlängd arbetstid. 2022 antog FNs Internationella Arbetsorganisation, ILO, en bindande konvention om allas rätt till en god arbetsmiljö. Detta bara för att nämna några av de ljusglimtar som vi inte får glömma faktiskt finns omkring oss. Progressiva krafter och demokratikämpar finns överallt.

Men det går också utför

Demokrati är ett begrepp med brett innehåll. En grund att utgå från är förekomsten av fria val, medborgares fri- och rättigheter, att alla är lika inför lagen och i stor utsträckning deltar i val och känner sig inkluderade i samhället. Det är inte helt lätt att ringa in demokratins gränser, var den börjar den och var den slutar. Kanske grundas den i själva verket med att vi gemensamt tar ansvar för alla barns livschanser, att vi respekterar andras åsikter, eller bryr oss om ett högt valdeltagande? Kanske eroderar demokratin av otrygga bostadsområden, med hatiska kommentarer på sociala medier eller när ett plakat med budskapet "Nej till krig" leder till ett långt fängelsestraff?

Det finns många definitioner och många aktörer som mäter hur det står till med demokratin i världens länder givet människors villkor men även om definitionerna varierar, tycks resultaten peka mot tre tydliga slutsatser:

1. Sverige och övriga Norden hör fortfarande till de mest demokratiska länderna i världen.
2. Det globala läget för demokratin ger anledning till oro.
3. Antidemokratiska strömningar tycks smitta.

Låt oss börja med det internationella perspektivet, för att därefter se till läget för svensk demokrati. I närtid har demokratiska institutioner utsatts för uppmärksammade och påtagliga demokratiska hot i länder vi kanske inte främst hade förväntat oss det: stormningen av USAs kongress i efterdyningarna av presidentvalet 2021, en liknande händelse i Brasilien i samband med presidentvalet 2023 och därtill en avvärjd kuppplan riktad mot Tysklands politiska styrning 2022. Den demokratiska utvecklingen befinner sig på ett tydligt sluttande plan och det tycks dessutom gå fort.

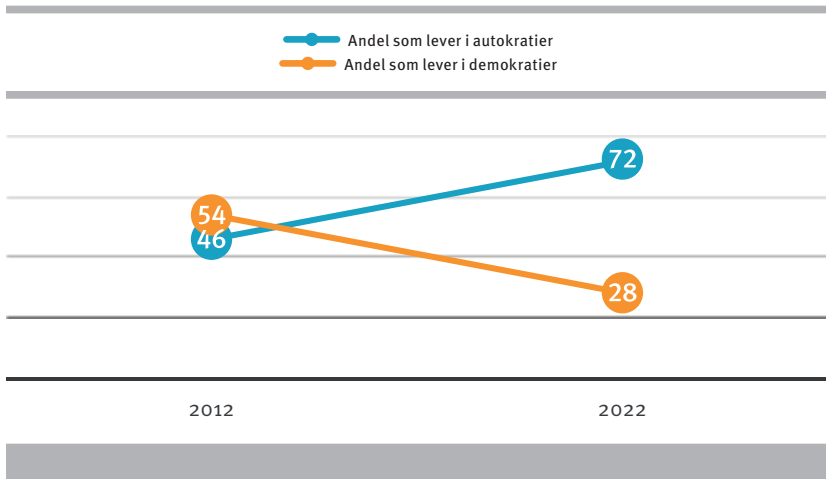
Varieties of Democracy-institutet, V-dem, vid Göteborgs universitet sammanställer data från tusentals forskare över hela världen vars samlade kunskap ger oss en bild av läget. Deras årsrapport 2023² visar att 35 års demokratiska framsteg är raderade, det vill säga att vi år 2022 åter befann oss på samma nivå av demokrati i världen som 1987. Förvisso noteras att flera länder rör sig i demokratisk riktning men än fler har stramat åt medborgarnas rättigheter. I diagram 1.1 nedan visas att andelen av världens befolkning som lever i länder med koncentrerad makt och starkt begränsade rättigheter, så kallad *autokrati*, har på bara något decennium gått från 46 procent till hela 72 procent.³

International Institute for Democracy and Electoral Assistance, IDEA, är en mellanstatlig organisation som också mäter hur det är ställt med demokratin, med särskilt fokus på deltagande, representation, rättsstatliga principer och rättigheter. 2023 års rapport från IDEA visar en tillbakagång de fem senaste åren för hälften av världens länder. Tittar man närmare på de nordiska länderna, befinner sig våra grannländer i toppen av listan över Europas mest demokratiska länder. Sverige befinner sig i den övre delen men längre ner (plats 7) och under 2022 sjönk Sveriges index mest av de europeiska länderna, tillsammans med Belarus och Ryssland. Sedan 2012 då utvecklingen såg som bäst ut, har det demokratiska utrymmet ökat i flertalet länder i vår världsdelen. Men i fler än hälften har det tvärtom backat. Sverige är ett av dessa vilket

2 Evie Papada, David Altman, Fabio Angiolillo, Lisa Gastaldi, Tamara Köhler, Martin Lundstedt, Natalia Natsika, Marina Nord, Yuko Sato, Felix Wiebrecht, and Staffan I. Lindberg. Defiance in the Face of Autocratization. Democracy Report 2023. University of Gothenburg: Varieties of Democracy Institute (V-Dem Institute) 2023.

3 Som ovan.

Diagram 1.1 Demokrati vs autokrati, andel av världens befolkning (procent)

Källa: V-dem 2023.

enligt rapporten främst beror på minskad delaktighet (valdeltagande, samhällsengagemang och civilsamhälle/föreningsliv), inte minst framdrivet av ett minskat antal fackliga medlemmar som en följd av ökade konsumentpriser och sänkta reallöneinkomster.⁴

Sociologen Larry Diamond vid Stanford University identifierar fyra ickedemokratiska tendenser sedan 2006. För det första, en tydlig och accelererande takt av demokratiska sammanbrott i form av militärkupper och diktaturer. För det andra, en minskad politisk stabilitet och urholkad demokrati i ett antal stora och strategiskt viktiga länder. För det tredje, fördjupade auktoritära inslag även i stora länder. För det fjärde, brister i hur etablerade demokratier fungerar och minskad vilja och självförtroende hos dessa att stå upp för demokratin utomlands. Det senare menar Diamond gäller inte minst hans eget hemland USA, där den här tendensen dröjt kvar även tiden efter att Trump-administrationen lämnade 2021.

⁴ The Global State of Democracy 2023: The New Checks and Balances. IDEA 2023.

Tydliga fackliga utmaningar

International Trade Union Confederation (ITUC), Världsfacket, mäter och presenterar årligen utvecklingen av fackliga villkor i det som kallas Global Right Index. Även i den snävt fackliga kontexten finns många exempel på att det demokratiska utrymmet är under press. För att lyfta några av dessa som redovisas i 2023 års sammanställning⁵:

- 9 av 10 länder i ITUCs undersökning kränkte **strejkrätten**. I till exempel Kanada, Togo, Iran, Kambodja och Spanien har arbetstagare hotats med böter, avskedats eller åtalats för att de har strejkat.
- 77 procent av länderna förnekar rätten att **bilda eller gå med i en fackförening**. Bland annat Indien, Turkiet och Förenade Arabemiraten.
- Rätten till **yttrandefrihet och mötesfrihet** begränsades i 42 procent av länderna. I Frankrike möttes lagliga protester med polisbrutalitet, i Iran arresterades och misshandlades lärare för deltagande i Första maj-demonstrationer.
- 8 av 10 länder kränkte rätten till **kollektivavtalsförhandlingar**. Rättigheter har minskat i till exempel Nederländerna, Serbien och Zimbabwe.
- Arbetare **arresterades och fängslades** i 69 länder med fackföreningsledare som mål, exempelvis i Myanmar, Hongkong och Dominikanska republiken.

Världens värsta länder för arbetstagare är enligt den senaste mätningen Bangladesh, Belarus, Ecuador, Egypten, Eswatini, Filippinerna, Guatemala, Myanmar, Tunisien och Turkiet. Här noterar möjligen den uppmärksamme läsaren det senare landet, vilket av Sveriges utrikesminister Tobias Billström definierats som en demokrati.⁶ Det är otvivelaktigt en felaktig definition. Kränkt strejkrätt, arresteringar av fackföreningsaktiva och systematisk motarbetning av facklig organisering (så kallad *trade union busting*) är dessvärre en del av vardagen i Turkiet.

Varför händer det här?

Det finns gott om forskning som stärker bilden av avtagande demokratiskt utrymme och läget beläggs av fakta från många håll. Men vad är det då

⁵ 2023 ITUC Global Rights Index, The Worlds worst countries for workers. ITUC 2023.

⁶ Dagens Nyheter 221018, Nya utrikesminister Tobias Billström: "Jag kan vara diplomatisk när det behövs".

Figur 1.1 Värsta länder för arbetstagare

Bangladesh

- Repressiva lagar
- Hinder för facklig organisering
- Polisvåld

Ecuador

- Repressiva lagar
- Polisvåld mot strejkande

Belarus

- Repressiva straffrättsliga lagar
- Riktade arresteringar och fängslande av fackliga ledare
- Framtvingade upplösningar av fackliga organisationer

Egypten

- Repressiva lagar mot facklig organisering
- Krossande av fackliga organisationer (trade union busting) och avskedanden

Guatemala

- Våld mot fackligt aktiva
- Klimat präglat av rädsla och hot

Eswatini

- Mord
- Polisvåld i samband med strejker

Myanmar

- Godtyckliga arresteringar
- Avskedande av fackliga
- Kraftiga kränkningar av mötes- och yttrandefrihet

Filippinerna

- Våld mot fackligt aktiva
- Arresteringar av fackligt aktiva
- Krossande av fackliga organisationer (trade union busting)

Tunisien

- Arresteringar av fackliga ledare
- Kränkning av rätten att kollektivavtalsförhandla
- Kraftiga kränkningar av civila rättigheter och förnekande av rätten till internationell facklig solidaritet

Turkiet

- Kuvande av strejker
- Arresteringar av fackligt aktiva
- Systematiskt krossande av fackliga organisationer (trade union busting)

Källa: ITUC Global Rights Index 2023.

som driver utvecklingen? I FN-sammanhang talar man om ”medborgerligt utrymme” för att beskriva den möjlighet som människor och grupper har att politiskt, ekonomiskt, socialt och kulturellt delta i samhället.⁷ En studie från 2021 visar att det medborgerliga utrymmet pressas från tre olika håll:

- *Uppifrån och ned*: Via politik, lagstiftning och andra metoder beskär partier och myndigheter utrymmet för det demokratiska civila samhället. Syftet är att minska granskning och kritik.
- *Nedifrån och upp*: Hög aktivitet från konservativa medborgarorganisationer, högerextrema rörelser samt regeringsstyrda icke-statliga organisationer.
- *Näringslivet*: Etablerande av så kallade munkavleprocesser, det vill säga rättsprocesser som drivs i syfte att tysta offentlig debatt, bidrar också till en begränsning av det medborgerliga utrymmet.⁸

Den förstnämnda typen av påverkan, uppifrån och ned, påminner om det statsvetaren Larry M Bartels vid Vanderbilt University säger i sin bok *Democracy erodes from the top* (ung. *Demokrati undergrävs från toppen*), där han analyserar utvecklingen i Europa under senare år.⁹ Han menar att det är eliten i samhället som drivit på utvecklingen och att det är en myt att medborgarnas stöd för demokrati har minskat. Att Ungerns och Polens demokratiska utrymme har minskat var inte för att väljarna ville ha autokrati, utan förklaras av att konservativa partier tog tillfället i akt att förskansa sig när de väl blivit framröstade och befann sig i maktposition.

Enligt en omfattande undersökning¹⁰ gjord av Friedrich Ebert Stiftung, driver polarisering på autokratisering, det vill säga en nedbrytning av demokrati. Vissa politiker har förstått detta bättre än andra och lyckas använda mekanismen i eget intresse. Undersökningen är baserad på fiktiva valsituationer och svar från 10 001 tillfrågade i europeiska länder: Tyskland, Polen, Sverige, Spanien, Estland, Serbien samt Ukraina (månaderna innan kriget). Resultatet visar tydligt att demokratisk tillbakagång inte handlar om kulturella skillnader. De flesta väljare förstår

7 Guidance Note on Protection and Promotion of Civic Space. Förenta Nationerna 2020.

8 Negri, G och Pazderski, F. Mapping shrinking civic space in Europe. Civitates 2021.

9 Bartels, L. M. Democracy erodes from the top: Leaders, Citizens and the Challenge of Populism in Europe. Princeton University Press 2023.

10 Amravovska, Lutz, Milacic, Svolik. Identity, partisanship, polarization: How democratically elected politicians get away with autocratizing their country. Friedrich Ebert Stiftung 2022.

demokrati och vad som inte är det och även om nivån på demokratin är olika i jämförelseländerna, verkar mekanismerna bakom autokratin framsteg på liknande sätt överallt.

I stället menar man, finns förklaringen i att i alla undersökta länder har väljarna en benägenhet att göra avvägningar mellan identitet och demokratiska principer. Det vill säga att man är villig att kompromissa med demokratiska rättigheter om det är favoritpartiet som står för ställningstagandet, eller om rättigheten ställs mot en fråga i vilken man har en stark personlig åsikt. Till exempel att man röstar på sitt favoritparti om det lovar utgiftslättnader genom att sänka priset på el och bensin – även om det samtidigt har negativ effekt på klimat och miljö. Eller att man väljer att stödja en politisk representant för att hen säger sig oövekligt vilja bekämpa brottslighet – men att det förvisso också innebär begränsningar av grundlagsstiftade rättigheter och brott mot internationella konventioner. Särskilt polariserande frågor är enligt undersökningen klimat/miljö, invandring och samkönade pars rättigheter. Dessa frågor, i synnerhet den senare, är inte högst prioriterade bland de fiktiva väljarna i undersökningen men likväl en vattendelare och påverkar hur man röstar mer än andra intressen som till exempel skattepolitik. Det är den här polariserande potentialen som politiker kan utnyttja i syfte att driva samhället i en autokratisk riktning.

Internationella konventioner

En **överenskommelse** mellan länder om regler som ska förhindra gemensamma problem. Regleras av internationella organisationer.

Till exempel bestäms grundläggande fackliga rättigheter som rätt att organisera sig och förhandla kollektivt, jämställda löner för lika arbete, förbud mot tvångsarbete med mera, av Förenta Nationernas arbetsmarknadsorgan International Labour Organisation (ILO).

För att vara tydlig: väljare är alltså *inte* ogiltiga inför brott mot demokratiska normer. Politiker som underminerar rättvisa val, till exempel genom att på något sätt störa politiska sammankomster, får väljare att

avstå från att rösta på den politikern/partiet. Det gäller även om politiker gör avsteg från demokratiska processer (till exempel genomför lagändringar utan parlamentarisk förankring) eller som inskränker civilrättsliga rättigheter (exempelvis förbud mot utländsk finansiering av fackliga organisationer). Men i de två senare fallen tycks benägenheten hos väljarna att se mellan fingrarna vara större än i det första.

Slutligen visar resultaten i Friedrich Ebert Stiftungs undersökning att det största hotet mot demokratin i Europa kommer från högerpartier. Extremhögern är en fara för demokratin. Deras väljare är mest partiska och minst benägna att straffa politiker för odemokratiskt beteende. De är också betydligt mer benägna att underminera demokratin än vänster/extremvänsterväljare. Men även väljare från några mitten-höger-partier inte bara tolererar nedmontering av demokratin utan till och med stödjer det. Vänsterns väljare spelar en ambivalent roll. I genomsnitt är vänsterväljare i alla studerade länder betydligt mer benägna att straffa odemokratiska beteenden. Men om deras föredragna politik avseende identitet står på spel, visas en stark tendens att låta identitetspolitiken väga tyngre än demokratiska principer.

Tillbakatryckta fackföreningar skäl till beskuren demokrati

Om vi ser lite närmare på en annan aspekt av det demokratiska utrymmet – möjligheten för grupper att delta ekonomiskt och socialt i samhället – är det särskilt intressant att se till utvecklingen av företags och kapitalägares makt i relation till arbetstagare. En utgångspunkt är att se till resursfördelningen dessa emellan och där är den tydliga globala trenden sedan decennier en fallande löneandel: av de värden som skapas har alltmer gått till kapitalägarna. Över tid har både företag och länder totalt sett blivit rikare medan arbetsmarknader blivit alltmer otrygga och löner halkat efter.

Vissa företag omsätter värden som motsvarar hela länders bruttonationalprodukt, BNP. Dessa kapitalstarka aktörer har en stor ekonomisk makt som kan utnyttjas för att regler ska anpassas efter deras behov. Baksidan är att staters åtaganden mot befolkningen då sätts åt sidan och visar sig i begränsningar av offentlig service och trygghet för arbetstagare, eftersom det konkret brukar innebära lägre inkomster för staten via "rabatterad" företagsbeskattning och acceptans av mediokra

arbetsvillkor. Det innebär också ett demokratiskt problem när privata aktörer kan köpa vattenrättigheter eller andra naturtillgångar som är avgörande för människors livskvalitet. Eller att multinationella företagsjättar bedriver aggressiv skatteplanering och utövar skattestress som ställer stater i konkurrenssituation mot varandra. I nästa avsnitt återkommer vi till den så kallade globaliseringens inverkan på urgröpt demokratiskt utrymme.

Till denna bild ska läggas utvecklingen för fackligt inflytande. Generellt sett har fackföreningsrörelsen sett en nedgång i medlemskap i många länder under de senaste decennierna. De nordiska länderna är mest välorganiserade även om organisationsgraden har sjunkit över tid. Detta beror på flera faktorer, inklusive globalisering, strukturella förändringar på arbetsmarknaden och politiska förändringar.

I vissa länder har fackföreningar en stark närvaro och inflytande, medan andra länder har sett betydande nedgångar i facklig organisationsgrad. Som jämförelse är drygt 70 procent av arbetstagarna i Sverige med i facket, medan genomsnittet i OECD-länderna är cirka 16 procent. I utvecklingsländer kan fackföreningar möta särskilda utmaningar på grund av bristande lagstiftningsskydd, ekonomiska förhållanden och politisk instabilitet.

Många fackföreningar stängs inte bara ute med hjälp av regleringar utan motarbetas aktivt och aggressivt genom det som benämns "trade union busting". Till exempel bemöts amerikanska fack av kampanjer och rena lögnar från arbetsgivarhåll för att de anställda ska skrämmas eller övertalas att inte organisera sig.

En del länder skapar en illusion av arbetarrepresentation utan att faktiskt tillhandahålla verklig makt eller förhandling för arbetstagarna. För att otvetydigt stå på medlemmarnas sida, är det avgörande att fackliga organisationer är självständiga, det vill säga fria från yttre styrning. I länder där staten eller arbetsgivare vill kontrollera arbetstagares organisation och inflytande finns så kallade gula fackföreningar, vilket också är en förklaring av dagens läge. Gula fack ser snarare till arbetsgivares än arbetstagarnas intressen och utgör en utmaning för demokratiska stater och fria fackföreningar i representativa sammanhang.

Samtidigt har det på vissa håll funnits en ökning av facklig aktivism och organisation, särskilt inom branscher och sektorer där arbetstagar-

na upplever utnyttjande eller dåliga arbetsförhållanden. Internationella fackliga organisationer och nätverk där även LO ingår, spelar en roll i att stödja fackföreningar och arbetstagarrättigheter över gränserna.

Den snabba utvecklingen av sociala medier och artificiell intelligens, AI, är också en delförklaring av läget för demokratin. Snabb spridning till många av information och åsikter utan förankring i fakta och sanning har gjort det mycket enklare än tidigare att verka i antidemokratiska syften. Förutom att enklare kunna missleda och manipulera människor, har det också blivit lättare att tysta kritiska röster genom hot och hat. Så kallade "nättroll" och botar jobbar effektivt med att undergräva tillit och trygghet i det offentliga samtalet.

Historikern och journalisten Anne Applebaum pekar på hur demokratiska värderingar undermineras av auktoritära krafter som mycket medvetet manipulerar genom att använda falsk information och ett uppskruvat tonläge.¹¹ Hennes beskrivning av Donald Trump som en *vector of resentment* (accelerator för förbittring) är talande för varför propagandister och demagoger uttrycker sig på det sätt som de gör. Att spela på känslor och utnyttja kraften som uppstår av att splittra människor i grupper, så kallad polarisering, hjälper antidemokratiska krafter att komma till makten.

11 Applebaum, A. 2020, Demokratins skymning. Albert Bonniers förlag.

2. Facklig analys av läget

I detta avsnitt går vi igenom skäl till varför situationen ser ut som den gör, och vad som utgör problem.

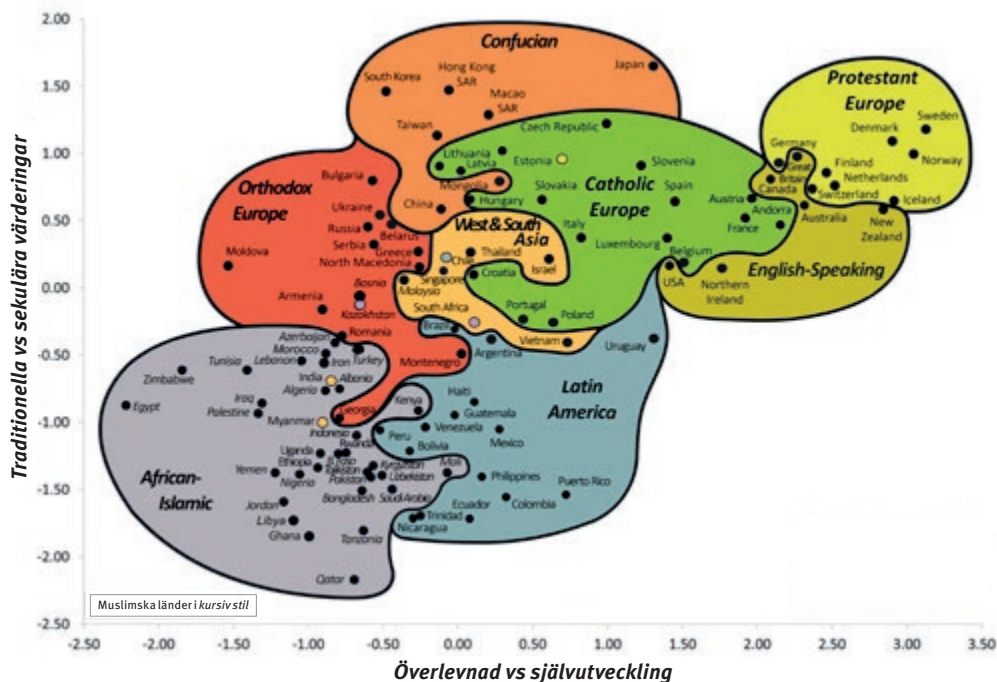
LO HÄVDAR ALLAS RÄTT till goda arbetsvillkor – att få kompetensutveckling, vara med och påverka arbetsplatsen och framföra kritik mot en skadlig arbetsmiljö utan rädsla för repressalier. Ingen ska diskrimineras på grund av sin etniska bakgrund eller vem man älskar. Det är bråttom att ställa om företag och jobb mot klimatomänsig hållbarhet, och samtidigt se till att alla har tillgång till kompetensutveckling eller omskolning för att hänga med i den förändringen. LO är dessutom en feministisk organisation.

Dessa ställningstaganden får nog inte läsaren av den här rapporten att ramla av stolen av förvåning. Men i vissa delar av världen är det provocerande tankar. I den återkommande World Values Survey brukar Sverige placeras i en extrem position på kartan över kulturella värderingar. Enligt de mått som används ligger de anglosaxiska länderna och Västeuropa oss närmast. Andra är mer avlägsna med skillnader kring förhållandet stat-religion, familjepolitik, tillit och tolerans. I diagrammet nedan syns en ganska tydlig uppdelning där geografiskt näraliggande länder också har näraliggande grundläggande värderingar. Ju högre värde på den *vertikala* axeln desto mindre tyngd har religionen i samhället och synen på kärnfamilj/jämställdhet är friare. Ju högre värde på den *horisontella* axeln desto större ekonomiskt välstånd och utrymme för människor att fokusera på mer än bara livsavgörande frågor.

Ur denna synvinkel skulle man kunna förstå att en del uppfattar det typiskt svenska tanke sättet som extremt eller rent av provocerande och att de här olikheterna mellan länder kan vara en delförklaring till global polarisering. Men måtten är verkligen bara grova indikationer och det finns stora variationer av värderingar och åsikter inom länderna. En blick på vår egen Riksdag räcker för att konstatera en stor åsiktsbredd trots gemensam tillhörighet till en "nationell kultur". Det är därför rimligt att ha en annan kompletterande utgångspunkt än geografi för att jämföra värderingar.

Internationellt utbyte handlar om ekonomisk tillväxt och arbetstillfällena men också om att eftersträva normer och utveckling i linje med

Figur 2.1 Inglehart-Welzels kulturella karta 2023

Källa: World Values Survey & European Values Study (2005–2002).

de värderingar som vi tror på. Om vi vill ha jämställdhet, jämlika samhällen, en hållbar ekonomi och en demokratisk utveckling behöver fler människor världen över enas om att det är dit vi är på väg. Som visas i den kulturella kartan går åsikterna om det som uppfattas som självklart isär. Demokratier har ett intresse av att samarbeta med andra demokratier och demokratikämpar måste hitta och förstärka varandra.

Ett problem med detta är när progressiva och demokratiska företrädare utmanas inom länder av mer eller mindre auktoritära krafter som, hur motsägelsefullt det än låter, inspireras av och har ett internationellt idépolitiskt utbyte. Även nationalister tycks inse att internationell sam-

verkan är nödvändig men har helt andra syften än de som vill samverka för fred och samförstånd.

LO-förbundens medlemmar påverkas av globaliseringen, inte minst då många arbetar i en internationellt konkurrensutsatt verksamhet. Företag har ofta utlokalisering av produktion eller tjänster i en lång kedja av leverantörer. Löntagarnas villkor och trygghet pressas och utmanas av företagens ständiga jakt på nya marknader, lägre kostnader och högre avkastning. Komplexa produktionskedjor försvårar möjligheten att garantera goda och säkra arbetsvillkor. Resultatet av det ser vi i att arbetare tvingas konkurrera med varandra. Undermåliga arbetsvillkor stannar inte vid nationsgränsen för att bara drabba arbetare lokalt, utan fortplantar sig genom att påverka konkurrenskraft och förhandlingsutrymme även för andra.

Tillsammans med globaliseringens negativa effekter har covidpandemins omfattande konsekvenser för ekonomi och arbetsmarknad drivit på stora skillnader i inkomst och delaktighet. Detta toppat med attacker mot demokratin, leder till ökad politisk spänning och polarisering. Protektionism och slutenhet är dock inte svaret på utmaningar med globaliseringen, dels för att det inte är ett framkomligt och effektivt sätt att skydda den egna arbetsmarknadsmodellen, och dessutom är det för LO självklart att hävda ett anständigt arbetsliv i den internationella kontexten såväl som i Sverige. Av både solidaritet och av rationella skäl är LO för öppen handel och politisk samverkan med andra nationer.

Öppenhet mot omvärlden ger generellt sett möjligheter till ekonomisk tillväxt. Genom att ekonomiska resurser och investeringar slussas dit efterfrågan finns växer ekonomier, genererar jobbtillfällen och ökar det finansiella utrymmet för välfärd. Men fördelarna med internationellt utbyte gynnar inte alla och det är här problemet ligger. Globaliseringen syns bland annat som konkurrens genom ohälsosamma arbetsvillkor, en polariserande arbetsmarknad med framväxt av jobb med dåliga villkor och ökad inkomstojämlikhet.

Det är flera inkomstgrupper som pressas av försämringar; enligt OECD har medelklassen i utvecklade ekonomier sett sina realinkomster minska trots att ekonomin växer.¹² I många länder har dessutom en stor andel

¹² Under Pressure: The Squeezed Middle Class, OECD Publishing 2019.

av dem med de lägsta inkomsterna knappt gynnats alls av ökad tillväxt. Världsfacket, ITUC, visar i en undersökning att cirka 70 procent av tillfrågade fackföreningar i 33 länder, uppger att levnadsstandarden för arbetstagarna och deras familjer ofta inte är tillräckliga trots reglerade minimilöner.¹³

Ojämlig fördelning av risker och vinster med globaliseringen är därför sannolikt en förklaring till protektionism, handelshinder och det faktum att många ser öppenhet mot omvärlden som ett hot. I dag vinner ett fåtal väldigt mycket på otillräckliga krav på hållbart agerande hos företag och privata kapitalintressen, medan många fler möter risker i form av otrygga anställningar och låga inkomster. För ett hållbart internationellt ekonomiskt utbyte måste arbetstagarna få en större del av de värden som de är med och skapar och då krävs en omfördelning via starka fackföreningar, en mer reglerad finansiell sektor och politisk vilja.

Men Sverige är ju bäst på demokrati! Eller ...?

Det finns ett stort antal mätningar av läget för demokratin och årligen presenteras olika topplistor över bästa och värsta länder utifrån index som ger en bild av medborgares rättigheter och möjligheter till ett liv i frihet. Oavsett hur och vad man mäter, hittas Sverige tillsammans med övriga Norden i toppskiktet som ett av världen mest demokratiska länder. I Sverige tycks vi således ha exceptionellt bra förutsättningar för ett demokratiskt inkluderande samhälle. IDEAs rapport från 2023 visar till exempel att Sverige presterar väl i kategorierna representation, rättigheter och rättsstat.¹⁴ Men frågan är hur stabilt det är, för det finns oroande tecken på steg mot försvagad demokrati.

Enligt IDEA faller Sverige i kategorin *deltagande* till plats 13 i världen, jämfört med plats sju år 2021 och första plats år 2017. Det innebär en nedgång i människors engagemang i politiska partier, icke-politiska föreningar och fackföreningar, alltså ett mått på hur involverade medborgare är i samhället. Man framhåller att stigande konsumentpriser och krympande reallöner har gjort fackligt medlemskap för dyrt för många, särskilt inom LO-anslutna förbund. Sjunkande deltagande har således drabbat låginkomsttagare oproportionerligt hårt.

¹³ Global survey on minimum living wages, ITUC 2024.

¹⁴ The Global State of Democracy 2023, The New Checks and Balances, IDEA 2023.

Därtill visar V-dem institutet att Sverige har tappat från plats 15 till 23 mellan år 2021 och 2022 i det som kallas *Deliberative Component Index*, ett index som mäter politikens respekt för opposition, motargument och hur fack och andra organisationer påverkas och kan påverka.¹⁵ En risk med lägre samhällsengagemang och minskat föreningsliv är att tilliten mellan människor avtar och att polariseringen växer.

Tabell 2.1 Demokratiindex 2023

Världens mest demokratiska länder	
1	Norge
2	Nya Zeeland
3	Island
4	Sverige
5	Finland
6	Danmark
7	Irland
8	Schweiz
9	Nederländerna
10	Taiwan

Källa: *Democracy Index 2023, Age of Conflict. The Economist Intelligence Unit Limited, 2024.*

Sverige leds just nu av den mest högerkonservativa regeringen i modern tid. Därför är det inte förvånande att hanteringen av till exempel skatter, arbetsmarknad och välfärd är helt annorlunda jämfört med socialdemokratiskt ledda regeringar. Sverigedemokraternas roll går utöver den som brukar benämnas stödparti, då de inte bara utövar påtryckning och kontroll via riksdagens kammare utan också är delaktiga i regeringsarbetet genom att jobba inifrån regeringskansliet. Att vara en så

¹⁵ Evie Papada, David Altman, Fabio Angiolillo, Lisa Gastaldi, Tamara Köhler, Martin Lundstedt, Natalia Natsika, Marina Nord, Yuko Sato, Felix Wiebrecht, and Staffan I. Lindberg. *Defiance in the Face of Autocratization. Democracy Report 2023.* Göteborgs universitet, Varieties of Democracy Institute (V-Dem Institute) 2023.

aktiv del av regeringspolitiken utan att behöva ta formellt ansvar för den förda politiken via offentlig granskning och interpellationer i riksdagen, är unikt och ett tecken på att något nytt håller på att hända med svensk demokrati. Att regeringsföreträdare ofta avstår från att svara på frågor från media och inte visar något större intresse för synpunkter från fackliga organisationer och andra inom civilsamhället, ett annat.

Sett till omvärldens och historiens lärdomar trycks demokrati tillbaka via kupper och övergång till autokratiska stater. Men än vanligare är en smygande utveckling där populism och nationalism banar väg för en demontering av demokratins beståndsdelar. Normförändringen gäller inte bara "de vanliga misstänkta" utan även länder vi brukar se som starka demokratier. I Europa utmanas fackliga rättigheter bland annat i Polen, Ungern, Italien, Bulgarien, Frankrike, Finland, Storbritannien och även i EU-parlamentet. Som redan har nämnts, har vi också nyligen sett påtagliga hot mot demokratiska institutioner i USA, Brasilien och Tyskland. Sverige är inte på något sätt immun mot demontering av demokratiskt utrymme och även här pågår en oroväckande förändring.

Sveriges demokrati är under tyst attack

Tillsammans med samarbetspartnern Sverigedemokraterna vill regeringspartierna se en rad förändringar som var och en är bekymmersam och som samlat utgör ett nytt läge för svensk demokrati och utveckling. Inte minst bör det oroa oss inom facket. Några av de första på listan över dem som försvagas i syfte att låta elitism och autokrati växa fram, är fria fackföreningar. Facket är en freds-, frihets- och demokratirörelse som stärker enskilda att tillsammans kunna påverka såväl sina egna livschanser som samhällens inriktning. För krafter som vill befästa privilegier för fåtalet, är organisering i fack och civilsamhälle ett hinder eftersom föreningsliv just förenar människor och ökar mellanmänsklig tolerans.

Det börjar bli många konkreta exempel på att demokratin i Sverige är hotad. Regeringen och Sverigedemokraterna avser genomföra en rad förändringar i enlighet med det så kallade Tidöavtalet. En hel del idéer tycks komma från Timbrorapporten *Kommandohöjderna*. Där föreslås regelförändringar i syfte att stoppa Socialdemokraternas inkomster från A-lotteriet, att förhindra fackets/LOs bidrag till Socialdemokraterna och att skära ned anslagen till folkbildningen och ABF. Förslagen framförs

under förespegling att komma åt brister med effektivitet och transparens. Men i själva verket handlar det om att pressa tillbaka arbetarrörelsen, fri media, fri akademi och att tysta politisk opposition och att odla fram fogliga medborgare. Vår demokrati är under tyst attack.

Några exempel som man som facklig bör vara särskilt medveten om:

Direkt påverkan av facklig verksamhet

- Förslag om att skyddsombud ska vara ett "neutralt" och inte ett fackligt uppdrag. Men det är tryggheten i att ombudet har en demokratisk och fri organisation i ryggen som gör att enskilda vågar ifrågasätta farliga och ineffektiva faktorer på arbetsplatsen. Det utredningsuppdrag som kommit från regeringen ignorerar att det redan i dag är möjligt för annan än facklig representant att bli vald. Troligen handlar den här önskade förändringen i själva verket om att minska fackets inflytande och utveckla tysta arbetsplatser som ställer mindre krav på arbetsmiljö och andra villkor.
- Några av Tidöpartierna (Liberalerna och Sverigedemokraterna) vill också se en obligatorisk arbetslöshetsförsäkring, a-kassa, och nu och då hörs krav på detta i offentlig debatt. Det kan låta bra att fler skulle omfattas av trygghet vid arbetslöshet, i dag är "bara" drygt 7 av 10 anslutna till en a-kassa. Det här handlar emellertid egentligen inte om stärkt trygghet utan om att minska incitamentet att gå med i ett fackförbund, då facken får en potentiell rekryteringsbas genom att administrera i stort sett alla a-kassor. Med färre medlemmar minskar fackets styrka.
- Nuvarande regering har jämfört med tidigare påvisat en minskad vilja att bjuda in parterna likvärdigt och färre remisser når facket. En strategi att utestänga kritiskt granskande röster är ett tydligt avsteg från traditionen av den erkänt effektiva svenska samverkansmodellen, där arbetsmarknadens parter och civilsamhällesorganisationer från berörda områden konsulteras i samband med planer på politisk omläggning. Utan expertis ökar risken för felaktiga och ineffektiva politiska beslut; att som regeringen gjorde, tillsätta ett arbetsmarknadspolitiskt råd utan representation från fack och arbetsgivare är som att öppna bilverkstad utan mekaniker.
- Rätten att fritt organisera sig och att förhandla kollektivt är en grund-

läggande rättighet som regleras av ILOs internationella konventioner. I Sverige föreslås begränsningar i föreningsfriheten i syfte att förhindra att personer ansluter sig till terrororganisationer. Det är lätt att sympatisera med viljan att stoppa personer som vill andra illa. Problemet med att begränsa föreningsfriheten är definitionen av vad som är att anse som en terrororganisation. I dag är det kanske uppenbart att tänka att detta berör Daesh och högerextremister men i en auktoritär framtida regeringssituation kan det räcka att vara med i ett oppositionsparti eller en fackförening. Tyvärr vore det inte första gången politiker med dolda avsikter smyger in till synes rimliga förändringar för att i slutändan använda dem i helt andra syften.

- Svenskt Näringsliv har länge försökt trycka på för begränsningar av strejkrätten. Inget förslag ligger för närvarande på regeringens bord om detta och det är heller inget som ingår i Tidöavtalet. Dock visar en undersökning från hösten 2023 att regeringspartierna samt Centerpartiet är för både begränsningar för sympatiåtgärder och proportionalitet, det vill säga inskränkningar i syfte att begränsa konsekvenserna av strejk.¹⁶ Ett eventuellt stöd från Sverigedemokraterna vore en avgörande faktor för majoritet men partiet har inte svarat på var de står i frågan. Det här ger anledning att nogsamt bevaka utvecklingen. Att kunna sätta press på arbetsgivarna för att nå framgångar i avtalsförhandlingar är avgörande för facklig förhandlingsstyrka. Det nyttjas inte ofta, faktum är att svensk arbetsmarknad har extremt få strejkdagar i jämförelse med övriga världen. Behovet av jämlik förhandlingsstyrka mot arbetsgivaren är skälet till att strejkrätten är en grundlagsskyddad demokratisk rättighet.

Indirekt påverkan via beskuret demokratiskt utrymme

- Förslaget om en så kallad angiverilag där offentliganställda ska rapportera om personer utan uppehållstillstånd, skulle förutom att spä på mänskligt lidande också ställa många yrkesverksamma inom till exempel vård, skola och fritidsverksamheter inför svåra etiska ställningstaganden. Syftet med lagen är att fler personer som befinner sig i Sverige utan uppehållstillstånd ska avvisas. Men om lagen genomförs

¹⁶ Arbetsvärlden 231127. <https://www.arbetsvarlden.se/regeringen-vill-se-strejkratten-inskrankt/>

är troligen den mest påtagliga effekten att skuggsamhället växer av att fler avstår sina mänskliga rättigheter (till exempel skola och vård) av rädsla för att anges. Anledningen till att man inte lyckas avvisa människor utan tillstånd i dag lär kvarstå då det i många fall handlar om hinder på grund av hot, krig och att hemlandet vägrar att ta emot sina medborgare. Således riskerar lagen att skapa ytterligare ett problem utan att komma till rätta med de som redan finns.

- Ännu finns ingen regeringspolitik med udden riktad mot HBTQI. Däremot finns konkreta exempel på det från stödpartiet Sverigedemokraterna på kommunnivå. Något av det mest uppmärksammade handlar om *drag queens* sagostunder för barn, om ”opassande” litteratur på biblioteken, att vägra Pride-flaggor och censur av konstnärliga uttryck. Alltmer oblyga attacker mot HBTQI bidrar till ett aggressivt offentligt samtalsklimat som påverkar oss alla och som sipprar ner i alla miljöer vi rör oss i. Det är ett fackligt grundkrav att man på jobbet ska kunna känna sig trygg i att chefer, kollegor, klienter och kunder bemöter alla med respekt oavsett vem man älskar eller hur man definierar sig.
- Den feministiska utrikespolitiken har övergetts, för som utrikesminister Billström uttryckte det, ”skippa etiketter”.¹⁷ Regeringen vill i stället punktmarkera kvinnors och flickors rättigheter och bistå med traumainsatser, vilket förstås kan vara utmärkta insatser. Feminism handlar emellertid om så mycket mer än punktinsatser. Det handlar om att på varje givet politikområde motarbeta de strukturer som möjliggör hinder för kvinnor och flickor. Den fackliga feminismen riskerar minskad draghjälp från den övergripande normbildande politiken i arbetet med att verka för jämställdhet och allas lika värde och rätt i arbetslivet. Sveriges tidigare feministiska utrikespolitik har inspirerat flera andra länder att följa efter och jobba på samma sätt. I en värld med krympande demokratiskt utrymme behövs tydliga motkrafter.
- Winston Churchill lär ha fällt kommentaren att utan kultur finns inget att försvara, vilket stämmer till eftertanke om varför kultur måste få utrymme. Med nedskurna anslag för museum, återinförda entréavgifter och inställningen att kultur är en budgetpost som inte

¹⁷ Tobias Billström, presentation av Utrikesdeklarationen 15 februari 2023 i Sveriges Riksdag.

bör ingå i det kommunala kärnuppdraget, vidgas redan existerande klassklyftor. Om det offentliga inte tar ansvar kommer i än större utsträckning bara en resursstark elit kunna unna sig själsliga upplevelser. Att politiker därtill tar sig rätten att censurera och definiera vad som är bra kultur gynnar inte bredd i utbudet och oroar då kultur i alla tider har använts som en samhällskritisk ventil.

- Ytterligare ett, kanske lite överraskande innovativt, slag mot föreningslivet och verksamhet som bedrivs av till exempel ABF, PRO, Bris, RFSL och många fler, är en Tidöreglerad utredning initierad av Sverigedemokraterna om att ändra lagen för att kusiner ska få arvsrätt. 2022 fick Allmänna arvsfonden cirka 1,2 miljarder kronor, främst via arv som tillfaller fonden då inga närmare släktingar än kusiner finns och testamente saknas.¹⁸ De pengarna går till runt 400 olika projekt över hela landet till förmån för barn, ungdomar, äldre och funktionsnedsatta. Om kusin arv skulle införas uppskattar Kammarkollegiet som hanterar fonden att 60 procent av arven försvinner, vilket begränsar civilsamhällesorganisationers finansiering.
- Utredning om förändrade regler för lotteriverksamhet handlar om att slå mot Socialdemokraternas finansiering och alltså att tysta politisk opposition. Socialdemokraterna är arbetarrörelsens politiska gren och det parti som verkar för ett jämlikt samhälle där löntagares röster hörs. Skulle detta politiskt motiverade krav genomföras vore det ett tydligt kvitto på en ny antidemokratisk inriktning i Sverige. I sammanhanget kan man begrunda att regeringen samtidigt inte har något emot andra partiintäkter såsom bidrag från företag och privatpersoner, vilket enligt Kammarkollegiets statistik gynnar Moderaterna och Sverigedemokraterna.
- Regeringen har övergett det så kallade 1-procentsmålet. Med kraftigt nedskurna anslag för SIDA begränsas civilsamhällets demokratiinsatser som stått för en viktig del av Sveriges bistånd i omvärlden. Genom fackligt bistånd får människor över hela världen information om sina grundläggande rättigheter, verktyg att påverka arbetsvillkor och en lön att leva på.
- Minskade resurser till studieförbund där inte minst Arbetarrörelsens

¹⁸ <https://www.arvsfonden.se/om-allmanna-arvsfonden/arv-som-utvecklar-sverige/hur-kommer-pengar-in-till-allmanna-arvsfonden>

Bildningsförbund, ABF, har hamnat i skottlinjen. Regeringen skär med stöd av Sverigedemokraterna ned studieförbundens statsanslag med så mycket som en tredjedel. Nedskärningen kommer att drabba verksamheter hårt, bland annat personer som står långt från arbetsmarknaden och personer med funktionsnedsättning. Minskade anslag till folkbildning innebär att mångas möjlighet till fortbildning och utvecklig försvinner eftersom utbudet av kurser troligen minskar och avgifterna blir dyrare. I stater som rör sig i auktoritär riktning är makten över den kunskap som förmedlas viktig. Nedskärningar som drabbar utbildning i den utsträckning vi nu ser kan inte tolkas på ett annat sätt än som en strategi för att förhindra bildning, information och organisering inom fack och civilsamhälle.

3. Demokratiskt självförsvar – det här kan facket göra

Det här avsnittet tar upp anledningar för fackligt engagemang i demokratistärkande arbete och ger exempel på verktyg på olika nivåer som kan användas för att göra skillnad.

Varför och hur LO engagerar sig

Facket är en rörelse med förmåga att samla många med var för sig begränsat inflytande över sina livsvillkor till att tillsammans bli en viktig maktfaktor för förändring. Människor som genom sitt arbete bär upp samhället ska inte tystas och tryckas ner, utan stärkas och lyftas. LO tänker inte stillatigande se löntagarkollektivets fri- och rättigheter urholkas – tystnad är inget alternativ. Vi kräver respekt för grundläggande kärnkonventioner om fackliga rättigheter.

Demokrati handlar om mer än partipolitiska värderingar, inte minst om man i enlighet med FNs begrepp ser det som utrymme för medborgarna att delta i samhället. Alla människors möjlighet att fritt kunna uttrycka sin åsikt, att kunna försörja sig, att känna sig som en del av ett sammanhang och känna acceptans oavsett klass, kön, etniskt ursprung och sexuell läggning, är större än en partipolitisk fråga. Att facket engagerar sig i demokratifrågan beror på att vi delar denna värdegrund.

Ännu en förklaring till LOs engagemang är vår historia. Inspirerad av brittisk och tysk fackföreningsrörelse organiserade sig också svenska arbetstagare i slutet av 1800-talet för att kräva stärkta fri- och rättigheter. Allt sedan grundandet av Landsorganisationen i Sverige har vi i solidaritet både fått och gett internationellt bistånd i den kampen. Arbetstvillkor på en globaliserad marknad hänger samman. Genom att stötta löntagare i andra delar av världen att stå upp för sina rättigheter minskar vi samtidigt trycket neråt på våra egna. Demokrati och inflytandefrågan ligger i vårt fackliga DNA.

En annan kanske uppenbar anledning till engagemang är att fackliga organisationer hör till de första som begränsas när stater rör sig

i en autokratisk riktning. Fria fackföreningar är en besvärlig kritiker för dem som vill styra utan insyn och med fokus på elitens intressen. I länder som till exempel Belarus och Myanmar syns det med tydlighet hur långt diktaturer är beredda att gå för att tysta motstånd. För att ha en chans att uppnå vårt främsta syfte att förbättra arbetslivet för löntagare är det därför en rent existentiell fråga att försvara medbestämmande och inflytande.

Facket är en stark kraft både nationellt och globalt men trots det kan vi inte nå alla och göra allt, särskilt utanför arbetsmarknadens område. Mesta effekt nås därför genom att vi samverkar med andra aktörer som liksom vi värnar demokrati och fria samhällen. Även om graden av demokrati just nu sjunker, finns likväl många progressiva krafter som vill annorlunda. Det är ett långsiktigt arbete som nu än en gång krävs för att återvinna och säkra de hörnstenar som bär upp fria demokratiska samhällen och som i dag har eller håller på att annekteras av antidemokratiska krafter.

Genom solidaritet och internationell samverkan kan vi finna lösningar på problem som är övermäktiga för enskilda länder. Samordnade insatser i syfte att stärka sysselsättning, ekonomisk utveckling och inte minst för att få till en grön omställning, är betydligt mer effektivt än att länder agerar isolerat. LO och dess förbund ingår i många samarbeten både nationellt och internationellt som kompletterar den egna verksamheten och ökar räckvidden. Till exempel kan vi stärka arbetstagare i andra länder genom projekt via LO, TCO och Sacos gemensamma biståndsorganisation Union to Union, respektive Olof Palme International Center. Strukturellt och långsiktigt arbetar vi för att förändra normer och förbättra arbetstagares livschanser via internationell samverkan inom Världsfacket, Europafacket, Nordisk Facklig Samorganisation och OECDs Trade Union Advisory Committee, för att bara nämna några.

På nationell nivå pågår därtill en ny samverkan med ett 40-tal svenska civilsamhällsorganisationer, i syfte att gemensamt analysera läget och koordinera våra resurser för att stärka motståndskraften för svensk demokrati. Inom det nätverket framgår med tydlighet att det inte bara är vi inom som facket oroar oss över utvecklingen och som är beredda att kämpa för stärkt demokrati. Civilsamhällets viktiga roll för en levande demokrati framhålls bland annat av både IDEA och V-dem.

Viktigt med politik för jämlikhet

Ökad polarisering är en förklaring till demokratins försämrade tillstånd. Stora skillnader i inkomster och livschanser driver på nedbrytningen. Misstroende mot välfärdssamhällets förmåga att tillgodose grundläggande trygghet gör väljare både arga och fulla av missmod. För att skapa tillit och en känsla av samhörighet måste därför stat, kommun och regioner leverera det medborgarna förväntar sig av det allmänna och det som krävs för att få livet att gå ihop. Det är av yttersta vikt att facket fortsätter att ställa tydliga krav och kämpa vidare för en stark välfärdsstat som leder till ökad jämlikhet och social inkludering.

Skiljelinjen i svensk politik går i valet mellan å ena sidan ett välfärds-system som tillgodoser kvalitet och kvantitet för alla, och å den andra sidan ett offentligt system med lägre ambition som kompletteras med den egna plånboken. Resultatet av de olika vägvalen får helt olika utfall för jämlikheten. Eftersom jämlika villkor påverkar människors vardag och ekonomi positivt, gynnas delaktighet och demokrati. Det yttrar sig bland annat i att människor har tid, ork och råd att vara en del av det lokala föreningslivet, att engagera sig fackligt och att man deltar i allmänna val. Det krävs kraftfulla insatser och att våra politiska institutioner drar en röd linje för var gränsen för offentliga åtaganden går innan demokratiska värden börjar undermineras.

En annan, kompletterande, pusselbit är att motverka krafter som eroderar förutsättningarna för en generell välfärdspolitik. För att få en socialt, ekonomiskt och klimatomänsigt hållbar globalisering måste vi komma till rätta med problem som marknadsdominans, underinvesteringar, skatteflykt och obalanser mellan löneinkomster och kapitalinkomster. Decennier av erfarenhet visar att den så kallade marknaden inte är bra på jämlik fördelning utan driver fram stora olikheter i inkomst och inflytande. LO kommer fortsätta kräva att politiken måste staka ut vägen mot en socialt och ekologiskt ansvarfull marknadsmodell där företagen bidrar till mer samhällsnytta.

Globaliseringens negativa effekter genom ojämlig fördelning av risker och vinster leder till ökad politisk och ekonomisk polarisering. Arbeten med goda villkor riskerar att förloras och ersättas med otryggare anställningar om ekonomiska vinster tillåts vara den enda drivkraften för utveckling. För att samhällen ska bli jämlika är det viktigt att vi

nationellt men även globalt jobbar för förbättrade villkor för dem som halkat efter, och inte genom att pressa tillbaka villkoren för dem som har det bättre. På så sätt får vi både sund konkurrens och bra livsvillkor. Det här är en utmaning för facken som ingen nationell rörelse klarar att hantera självt. Tillsammans med andra progressiva krafter runtom i världen inte bara värnar LO fackliga villkor utan driver också på för än bättre villkor.

Ojämlighet oljar antidemokrati – och vice versa. Det är inte en slump att polariseringen ökar i Sverige. Även om vi relativt sett är ett av de mest jämlika länderna i världen, har skillnaderna mellan inkomstgrupper ökat dramatiskt även i ett globalt perspektiv. Ett mått på det är att det 2023 gick 67 industriarbetarlöner på en topp-VDs inkomst.¹⁹ Arbetstagarna måste få en större del av det värde de är med och skapar i ekonomin som helhet; det handlar om rättvisa och möjlighet till värdigt liv.

När arbetstagare som kollektiv håller ihop och samarbetar gör vi det svårare för privata kapitalintressen och arbetsgivare att genom underbudskonkurrens spela ut arbetstagare mot varandra. Förbättrade löner och andra arbetsvillkor är inte bara till fördel för fackliga medlemmar utan också för att det hänger ihop med större effektivitet i ekonomin och en mer demokratisk globalisering. Därför är det av stor vikt för både individ och samhälle att främja facklig organisering.

Det ligger ett tungt ansvar på stater att få en acceptans för öppenhet genom att i takt med att jobb försvinner, tillse att medborgarna har goda möjligheter till omställning mot de nya jobb som uppstår. Det kan till exempel handla om generösa system för studiebidrag och lån, eller aktiv arbetsmarknadspolitik som, kompletterat av kollektivavtalslösningar, på ett effektivt sätt matchar arbetskraften med nya jobbtillfällen. På global nivå är det viktigt att tongivande internationella organisationer och institutioner såsom till exempel EU, OECD, IMF, ILO med flera, påverkas att tydligt stödja en utveckling som är både socialt och ekonomiskt inkluderande.

Antidemokrati smittar och vi måste jobba aktivt för att stärka demokratihjältar överallt för att motverka att ringarna på vattnet sprider sig till oss. Att som regeringen i det läget har gjort, ge upp både den femi-

¹⁹ Anna Almqvist, Makteliten – alltid goda tider. LO 2024.

nistiska utrikespolitiken och det så kallade enprocentmålet, är direkt farligt för demokratin både i mottagarländer och här hemma. Den biståndsverksamhet som utförs av civilsamhället kompletterar den statliga med både kompetens och räckvidd, något som nu riskerar att beskäras i paritet med Sveriges sänkta ambitioner. Bistånd handlar om mycket mer än bara pengar ut och ska ses som investeringar i möjligheter och framtidstro. En feministiskt inriktad politik innebär att man inte stannar vid punktinsatser utan går in för att förändra normer. Om inte ett av världens rikaste länder kan avsätta ens en hundradel av sin inkomst

till det, eller ett av världens mest jämställda länder kan vara normgivande – vem ska då? Därför anser LO att Sverige måste återupprätta enprocentsmålet och återetablera den feministiska utrikespolitiken i syfte att bedriva en både effektiv och solidarisk utrikes- och biståndspolitik till stöd för demokratiska kärnvärden.

Metoder för organisationer att bidra till stärkt demokrati

I skuggan av mörka rubriker om alltings elände kan det vara trösterikt att tänka på allt bra som mänskligheten faktiskt åstadkommer. Som nämndes redan inledningsvis i denna rapport finns det flera upplyftande exempel på senare tid. Ingen av dessa förändringar har skett av sig själva. Det är tydliga exempel på politikens makt att förändra våra samhällen och resultatet av tålmodigt fackligt och politiskt arbete. Det är påvisat viktigt att lyfta positiva budskap, till exempel de framgångar som facket bidrar till, för att visa att det finns resurser, alternativ och för att väga upp bilden av ständiga utmaningar. Mängder av studier visar att goda nyheter och exempel sprider optimism, inspirerar mottagarna till mellanmänniskt engagemang och att hålla sig informerade. Som väljare måste vi noga se till att inte belöna demagoger och autokrater som medvetet vill spä på oro och splittring. Detta är inte minst viktigt att ha med sig i facklig-politisk samverkan och fackliga valkampanjer.

Undersökningen genomförd av Friedrich Ebert Stiftung (se avsnittet *Varför händer det här?*) ger också några ledtrådar om sätt att motverka antidemokratiska beteenden. Här är kanske det viktigaste att ta fasta på att polarisering driver på autokratisering och att demagoger inte får komma undan med sina försök att förvränga sanningen i polariserande syfte. Identitetspolitiska avvägningar förstärks av polarisering och skapar betydligt större klyftor i samhället än vad socioekonomiska intressen gör. Därmed är det viktigt att tydligt stå upp för allas lika värde i syfte att påverka normer och människor i deras identitetspolitiska avvägningar. Vidare, om väljarnas benägenhet att straffa odemokratiska politiker korrelerar med utbildning och förståelse för demokrati som undersökningen antyder, innebär det att folkbildning kring demokratins förutsättningar är mycket viktigt. Slutligen, att väljare är partiska och i stor utsträckning förlåter politiker som bryter mot en demokratisk norm om denne representerar väljarens favoritparti, innebär ett stort moraliskt ansvar

för politiska partier men också fackliga och andra organisationer, att inte tillåta odemokratiska yttranden från egna representanter.

På samma sätt som demokratin kan brytas ner kan den byggas upp. Det finns många sätt att bidra som organisation eller enskild individ. I en "användarmanual"²⁰ listar V-Dem-institutet civilsamhällets viktiga bidrag: synliggöra, ifrågasätta, erbjuda alternativ och motverka polarisering. Att lyfta de problem man ser och argumentera för varför man tycker att det är fel, i kombination med att erbjuda en alternativ väg framåt på ett sätt där man undviker att hamna i fällan av uppskruvad retorik, är alltså det som forskningen rekommenderar baserat på vad som tycks fungera där demokratin hålls levande. Den här "metoden" är inga nyheter för facket då den stämmer väl överens med hur LO och förbunden sedan länge jobbar med att flytta fram positionerna för arbetstagarnas rättigheter via påverkansarbete och kollektivavtalsförhandlingar. Det nygamla blir att använda metoden på ett medvetet sätt för att stoppa tillbakagången vi nu ser och bidra till ett ökat demokratiskt utrymme.

Ytterligare några lärdomar från fall där demokratin har återetablerats efter att ha varit undanträngd, visar på några särskilt avgörande faktorer²¹:

- Förekomsten av storskalig **folklig mobilisering** mot sittande makthavare har gjort det svårt för autokrater att klamra sig fast vid makten.
- **Rättsväsendet** har använt lagar som skyddar demokratin och ointetgjort möjligheten för auktoritära regeringars maktövertagande. Det vill säga att den så kallade dömande makten har begränsat den verkställande makten.
- En enad **opposition** har samverkat med det **civila samhället**, exempelvis fackliga organisationer, föreningar, trossamfund med flera för att protestera mot de krafter som utmanar demokratiska principer.
- **Kritiska val och viktiga händelser** har lett till maktskifte. Till exempel innebar valet i Polen hösten 2023 ett tydligt ställningstagande

20 Anna Lührmann, Lisa Gastaldi, Dominik Hirndorf and Staffan I. Lindberg (Eds). 2020. Defending Democracy against Illiberal Challengers: A Resource Guide. Varieties of Democracy Institute/University of Gothenburg.

21 Evie Papada, David Altman, Fabio Angiolillo, Lisa Gastaldi, Tamara Köhler, Martin Lundstedt, Natalia Natsika, Marina Nord, Yuko Sato, Felix Wiebrecht, and Staffan I. Lindberg. 2023. Defiance in the Face of Autocratization. Democracy Report 2023. University of Gothenburg: Varieties of Democracy Institute (V-Dem Institute).

för framtida samhällssystem, där polska väljare tycks ha valt att inte fortsätta den inslagna vägen mot en allt mer begränsad demokrati, utan i stället välja fram en opposition som har lovat att återetablera demokratiska fri- och rättigheter.

- **Internationellt stöd** och skydd för demokratin har visat sig vara viktigt, vilket är i linje med det som sagts ovan om vikten av starka internationella röster som värnar demokrati, och att demokratier måste samarbeta med varandra. Här är ännu ett aktuellt europeiskt exempel EUs beslut att hålla inne utbetalningar till Polen och Ungern till dess steg tagits att återetablera rättsstatliga principer.

I sin rapport 2023²² lyfter IDEA den roll som ”motverkande institutioner” har för att stoppa urholkningen av demokratin och för att reagera på auktoritära krafter. Här menar man att det är avgörande för blomstrande demokratier att *både* statliga institutioner och organisationer samarbetar. Tillsammans kan man då kontrollera och balansera beslutsfattares makt för att säkerställa att folkliga prioriteringar ska synas i politiken. Ett sådant samarbete skapar också öppningar för förändring i icke-demokratier. Ur det ljuset kan man notera att Sverigedemokrater har talat om ”att städa upp” och att flertalet myndighetschefer är utbytta för att driva regeringens linje. Tanken är att generaldirektörer ska vara opolitiska men det är svårt att inte anta att det finns en risk att regeringen nu tillsätter personer de hoppas ska vara ovilligt inställda till samarbete med civilsamhällesorganisationer och alltså inte politiskt neutrala. Det skulle i så fall innebära att granskning och kontroll av sittande regering försvåras.

LOs roll för civilsamhällets samlade styrka ska inte underskattas. Tillsammans med andra organisationer kan vi nå många och göra stor skillnad genom att fokuserat jobba med det vi redan kan väldigt bra, såsom folkbildning, organisering och tydliga ställningstaganden för fri- och rättigheter. En faktor, på den positiva sidan, är att civilsamhället i Sverige i relation till andra länder, är ovanligt starkt och välutvecklat. Det talar för att vi har en god chans att få in vårt land på rätt väg igen.

Tiden är dock också en faktor. Det är viktigt att vi är med och formar framtidens villkor medan vi fortfarande har bra förutsättningar för det.

22 The New Checks and Balances, The Global State of Democracy 2023. IDEA 2023.

I alltför många länder har facket och övriga civilsamhället marginaliserats just i syfte att bli för svaga för att kunna utmana den sittande makten. Därför är ett återkommande råd vi får från internationellt håll att agera nu, innan det blir svårare att vända utvecklingen.

Handfasta tips på verktyg för förändring

Det finns således en hel del metoder och inriktningar av budskap som kan utveckla demokratier. Alla kan göra något: på central facklig nivå, förbunds nivå, distrikts nivå, lokalt och som enskilt fackligt ombud eller medlem. Ovan har några policyförslag lyfts som exempel på verktyg för förändring vilka LO hävdar i olika påverkanssammanhang. Därutöver ökar vi kunskapen och skapar engagemang via fackliga utbildningar, arrangerar seminarier för samtal både inom och utom den fackliga sfären. Förbunden bidrar på liknande sätt och inte minst genom det kraftfullaste verktyg vi har – organisering. Men även genom projekt med nationellt fokus och med många utvecklingsprojekt i omvärlden som går ut på att stötta andra fackföreningar. På distriktsnivå är, bland mycket annat, engagemang tillsammans med föreningsliv ett viktigt bidrag till att skapa tillit i lokalsamhället.

För att vända utvecklingen till det bättre är policies, organisering och utbildningar starka och viktiga instrument som facket och arbetarrörelsen under historiens gång också blivit skickliga på att använda sig av. Men för den enskilde kan det framstå som ganska abstrakt och kanske undrar du vad, mer exakt, man själv kan göra för att bidra. Från de utbildningar och workshops som hittills har genomförts med deltagare från fackförbund, folkhögskolor och ABF, har många konkreta exempel på hur man kan bidra ända ner på individnivå vaskats fram. Här nedan hittas några av dessa som förhoppningsvis kan inspirera. Det vi alla gör i det lilla bidrar till att forma de stora sammanhangen!

Förslag på vad man själv kan göra

1. Tystnad är inget alternativ! *Facket har alltid varit en drivande kraft för frihet och demokrati – det fortsätter vi vara.*
2. Säg ifrån om det du inte håller med om och berätta vad du vill ha i stället! *Var inte rädd för dålig stämning, stå upp mot intolerans eller dålig politik.*

Rapporter i serien

1. Facklig solidaritet med Ukraina
ISBN 978-91-566-3545-8
Trade union solidarity with Ukraine
ISBN 978-91-566-3550-2
Профспілкова солідарність з Україною
ISBN 978-91-566-3551-9
2. Facklig solidaritet med Palestina
ISBN 978-91-566-3583-0
Trade union solidarity with Palestine
ISBN 978-91-566-3585-4
3. Kampen i Iran: Kvinna, liv, frihet – och fackföreningar
ISBN 978-91-566-3596-0
Woman, life, freedom – and trade unions
ISBN 978-91-566-3598-4
4. Fackligt bistånd – solidaritet på riktigt
ISBN 978-91-566-3611-0
Trade union development assistance – solidarity in action
ISBN 978-91-566-3615-8
5. Kampen för demokrati: Tuniens väg från jasmin-revolution till politisk instabilitet – fackets roll och utmaningar
ISBN 978-91-566-3658-0
6. Nödläge för demokratin!
Analys och verktyg för fackligt demokratiarbete
ISBN 978-91-566-3661-5

Tillståndet för demokratin i världen har backat mer än tre decennier i utveckling. Även i Sverige syns oroande tecken. I den här skriften ges en faktabakgrund och analys av läget, samt en genomgång av metoder och verktyg för stärkt demokrati. För vi får inte glömma att det också finns många exempel på sociala, ekologiska och demokratiska framgångar – det går att göra skillnad!

LO värnar bra villkor för arbetstagare, vilket bidrar till att människor använder sina demokratiska rättigheter på arbetsplatsen och i samhället. Demokrati och inflytandefrågan ligger i vårt fackliga DNA.

April 2024

ISBN 978-91-566-3661-5

www.lo.se